

שינוי משטר באיראן והמערכה הכוללת מולה

ח צימט | 16 בינואר, 2025 | גיליון 1934

שאלת שינוי המשטר באיראן עלתה שוב לאחרונה לסדר היום לנוכח היחלשותה בעקבות התקיפה הישראלית, הפגיעה הקשה בציר הפרו-איראני, ששיאה עד כה בקריסת משטר אסד, ובחירתו של דונלד טראמפ לנשיאות ארצות הברית. במאמר זה נטען כי בהינתן החלטה אסטרטגית מצד ישראל לקדם שינוי משטר באיראן (ללא קשר לשאלת היתכנותו של שינוי כזה או החלופה האפשרית למשטר הנוכחי), יש לבחון את האמצעים ודרכי הפעולה המיועדים להשגת יעד זה על בסיס שני קריטריונים מרכזיים. ראשית, האם יש באמצעים אלה (שלא יפורטו במאמר) כדי לשנות את מאזן הכוחות בין המשטר האיראני למתנגדיו לטובתם. שנית, האם אמצעים המשמשים לצורך השגת יעדי העל של ישראל במערכה הכוללת והחיונית מול איראן, ובראשם בלימת תוכנית הגרעין, עשויים לתרום למימוש היעד של שינוי משטר או לעכבו. ובמקביל, האם אמצעים האמורים לקדם שינוי משטר עשויים לתרום למימוש יעדי העל הנוספים או לעכבם. אין הכוונה לאימוץ גישה פסיבית או הגנתית מול איראן, אלא לבחינה ביקורתית ומפוכחת של דרכי הפעולה האפשריות תוך בחירה מושכלת של אמצעים ודרכי פעולה הטומנים בחובם פוטנציאל הצלחה רב יותר לצד סיכונים פחותים יותר. בכל מקרה, יש להימנע מלתלות תקוות שווא בשינוי המשטר באיראן כפתרון אולטימטיבי לכלל האיומים הנשקפים מצדה, ובראשם המשך התגרענותה.

שורה של תהליכים, שהתרחשו לאחרונה, העלו שוב את שאלת שינוי המשטר באיראן. פגיעותה של איראן בעקבות התקיפה הישראלית נגדה שבוצעה ב-26 באוקטובר 2024, אשר הסבה נזק ניכר למערך ההגנה האווירית וליכולות ייצור הטילים הבליסטיים שלה, לצד הפגיעה הקשה בציר הפרו-איראני באזור, ובמיוחד היחלשות חזבאללה וקריסת משטר אסד, חיזקו את ההערכה בקרב גורמים מסוימים בישראל שהגיעה שעת הכושר לנצל את חולשתה הגוברת של הרפובליקה האסלאמית על מנת לקדם את שינוי המשטר האסלאמי, הניצב בפני אתגרים פנימיים מחריפים ובראשם [משבר כלכלי](#) ו**[משבר לגיטימציה](#)**. יתר על כן, בחירתו של דונלד טראמפ לנשיאות ארצות הברית וחזרתו הצפויה של הממשל האמריקאי החדש למדיניות מקסימום הלחצים על איראן מייצרות אף הן הזדמנות להחלשת המשטר בטהראן. זאת, אף על פי שביראן הוק, שהיה אחראי על התיק האיראני בממשל טראמפ הקודם, [הצהיר](#) באחרונה שממשל טראמפ אינו שואף לשינוי משטר באיראן כי אם להחלשתו. העיסוק המתמשך בשאלת [שינוי המשטר](#) באיראן מתבסס במידה רבה על ההערכה כי אין דרך אחרת להביא לשינוי

במדיניותו המזיקה של המשטר האיראני אלא באמצעות החלפתו, משום שהמשטר הנוכחי לא ייסוג מתפיסותיו האידאולוגיות, ולא יותר על עוינותו לישראל ולארצות הברית ועל שאיפותיו לבסס את מעורבותו באזור ולהצטייד בנשק גרעיני.

העיתונאי עמוס הראל [דיווח](#) לאחרונה, כי ראש הממשלה בנימין נתניהו החל לתדרך עיתונאים בדבר "חלון הזדמנויות מזהב", שנוצר כעת "לטיפול" בגרעין האיראני ואולי אפילו להפלת המשטר בטהראן. העיתונאית שירית אביטל כהן [ציטטה](#) גורמים בישראל המעריכים, כי בסביבתו של הנשיא הנבחר טראמפ מכינים תוכניות להפלת המשטר האיראני. ח"כ עמית הלוי מהליכוד, חבר ועדת חוץ וביטחון בכנסת, שלח [הודעה](#) בליל התקיפה הישראלית באיראן, כי יעדי המערכה חייבים להיות ברורים – "הפלת משטר האייתולות הקטן בלבנון והמשטר הגדול באיראן". קריאות לקידום שינוי משטר באיראן נשמעו לאחרונה גם מחוץ למערכת הפוליטית. יעקב נגל ומארק דובוביץ [טענו](#) כי ישראל אינה יכולה לעמוד מנגד ולהסתפק ביעד של הרתעת איראן אלא לעבור למתקפה יזומה שתפיל את המשטר האיראני. לדבריהם, ישראל ניצבת בפני הזדמנות לעשות זאת הודות לעלייתו של ממשל תומך בווישינגטון. מכון ממרי לחקר התקשורת במזרח התיכון [המליץ](#) להפיל את המשטר באיראן באמצעות תמיכה אמריקנית "בקבוצות האתניות החילוניות המתנגדות למשטר האייתולות" ואילו צבי יחזקאלי, הפרשן לענייני ערבים של ערוץ 124NEWS, [גרס](#) לאחר התקיפה הישראלית באיראן, כי היא פתח למהלך רחב יותר שסופו הפלת המשטר בטהראן. "העם האיראני מחכה 40 שנה להפלת המשטר, אני חושב שזה אפילו יותר פשוט מתקיפת מתקני הגרעין. אל תשכחו שהעם האיראני הוא לא קבוצה אחת, הוא מורכב מלא מעט קבוצות שחלקן ממש ישמחו לראות את המשטר נופל", העריך יחזקאלי.

מטרתו המרכזית של מאמר זה היא להציע עקרונות מנחים לדיון בשאלת שינוי המשטר באיראן. לא יפורט בו מגוון האמצעים ודרכי הפעולה המדיניים-דיפלומטיים, הכלכליים, ההסברתיים-תודעתיים, הביטחוניים, המודיעיניים והאחרים העומדים לרשות ישראל והקהילה הבינלאומית לקידום שינוי משטר באיראן, אלא יוצעו עקרונות בסיסיים, שבאמצעותם נכון לבחון אמצעים ודרכי פעולה אלה כחלק ממערכה ישראלית כוללת מול איראן.

האם ניתן וכדאי להפיל את המשטר באיראן?

ברקע הדיון בשאלת שינוי המשטר באיראן עומדות שתי סוגיות מרכזיות: מהם הסיכויים לשינוי משטר באמצעות התערבות זרה מבחוץ, והאם החלופה למשטר קיים עדיפה על פני המצב הנוכחי. בספרו [Losing the Long Game: The False Promise of Regime Change in the Middle East](#), התייחס בהרחבה הדיפלומט וחוקר היחסים הבינלאומיים, פיליפ גורדון, לסיכויים ולסיכונים שבהתערבות אמריקנית בקידום שינוי משטרים במזרח התיכון. [טענתו המרכזית](#) של גורדון, המשמש כיועצה לביטחון לאומי של סגנית נשיא ארצות הברית, קמלה

האריס, היא שאף על פי שלארצות הברית היה עדיף אילו מדינות רבות באזור היו נשלטות בידי מנהיגים ומשטרים שונים, השאלה אינה האם עליה לחתור לשינויים בכיוון זה אלא האם צעדים אקטיביים, שנועדו לערער או להפיל משטרים קיימים, עשויים לקדם את האינטרסים האמריקאיים באזור או לפגוע בהם. גורדון, שבחן עשרות מקרים של התערבויות דיפלומטיות, כלכליות וצבאיות אמריקניות במזרח התיכון משנות החמישים ואילך, הגיע למסקנה כי ארצות הברית כשלה בהשגת התוצאות הרצויות מבחינתה ברוב מוחלט של המקרים שבהם קידמה מהלכים לשינוי משטר. לטענתו, הניסיון ההיסטורי מוכיח כי רק גורמים מקומיים יכולים לחולל שינוי משטר יעיל, בעוד שהתערבות זרה נוטה לרוב להשיג תוצאות בלתי רצויות.

גורדון [מתייחס](#) גם לטענה כי מדיניותו של נשיא ארצות הברית לשעבר, רונלד רייגן, בשנות השמונים כלפי ברית המועצות, היא שהביאה לנפילתה וצריכה לפיכך לשמש מודל לאסטרטגיה הרצויה מול איראן. לדבריו, עימות אידיאולוגי, סנקציות והתעצמות צבאית מצד ארצות הברית מילאו אומנם תפקיד בהכלתה של ברית המועצות ובקריסתה הסופית, אך שינוי משטר מעולם לא הוצב כיעד באסטרטגיה האמריקאית כלפי מוסקבה. כל המנהיגים האמריקאיים מאז מלחמת העולם השנייה הכירו בצורך להכיר בקיומו של המשטר הסובייטי ולהכיל את ברית המועצות באמצעות שימור יכולת צבאית משמעותית, כינון בריתות חזקות באירופה ובאסיה, הפגנת עליונותו של הסדר הקפיטליסטי והדמוקרטי והמתנה בסבלנות עד שההנהגה הסובייטית תבין בעצמה שהמערכת שלה כושלת ומחייבת שינוי. לפיכך, קריסת ברית המועצות לא נבעה ממדיניות אמריקאית שחתרה לשינוי משטר. יתר על כן, הנשיא רייגן עצמו אומנם גינה בחריפות את "אימפריית הרשע" הסובייטית והתנגד למדיניות פייסנית מול מוסקבה, אך מדיניותו ביטאה למעשה את הצורך לנהל את הסכסוך עימה בעתיד הנראה לעין. הוא לא חתר להפלת השלטון הסובייטי ואף הפגין נכונות לדיאלוג עימו חרף הדיכוי הפנימי בברית המועצות והרחבת השפעתה בחו"ל. הוא אף חתר לשיפור הקשרים עימה החל מראשית 1983, עוד בטרם מינויו של מיכאיל גורבצ'וב להנהגת המדינה. גישתו כלפי מוסקבה לא השתנתה אפילו לאחר הפלת מטוס הנוסעים הדרום קוריאני בידי ברית המועצות בספטמבר 1983. טענותיו של גורדון מוצאות חיזוק גם מצד החוקרים Simon Miles ו-Farzan Sabet, [ששללו](#) את התיזה כי מדיניות אמריקאית המבוססת אך ורק על לחצים היא שהובילה לקריסת ברית המועצות. לטענתם, ממשל רייגן הגביר אומנם את הלחץ על ברית המועצות, אך במקביל הפגין נכונות להידבר עם מנהיגיה ולהפיג את המתחוות בין שתי המדינות. הפעלת לחצים הייתה מבחינתו רק רכיב אחד במדיניות כוללת, ששילבה אמצעים דיפלומטיים, כלכליים וצבאיים.

חוקר היחסים הבינלאומיים Benjamin Denison [הראה](#) אף הוא כי רוב הניסיונות האמריקניים לחולל שינוי משטר מוצלחים ברחבי העולם מאז סוף המלחמה הקרה נכשלו. מנתונים שהתפרסמו [בוושינגטון פוסט](#), 40 מתוך 66 המבצעים החשאיים, שארצות הברית

יזמה לשינוי משטר בין השנים 1947 ל-1989, נכשלו, בעוד ש-26 מהם הובילו לכינון ממשלה פרו-אמריקאית. לטענת Denison, גם במקרים שבהם התערבות אמריקנית זרה הביאה לשינוי משטר, הדבר הוביל לעתים קרובות למלחמות אזרחים, להתנגדות פנימית גוברת למשטר החדש שעלה בזכות ההתערבות הזרה ולחוסר יציבות מתמשך. לטענתו, אין לראות בשינוי משטר פתרון קל ומהיר לשינוי משמעותי בהשקעה מינימלית של משאבים ומאמצים. אדרבא, מאמצים לשינוי משטר נכשלים לרוב בהשגת היעדים הרצויים, במיוחד כאשר הם אינם מלווים בתהליך ארוך שנים ועתיר משאבים של בניית מוסדות לאחר הפלת המשטר. למעט מקרים חריגים מאוד, כמו גרמניה ויפן לאחר מלחמת העולם השנייה, מבצעים לשינוי משטר מבחוח מגבירים לרוב את חוסר הביטחון, מערערים אף יותר את האפשרות לקידום תהליכי דמוקרטיזציה ולעתים מובילים לתוצאות הומניטריות חמורות. יודגש כי הניסיון האמריקני בשינוי משטר אינו בהכרח בר השוואה עבור ישראל, שאינה נהנית מיכולות ומאמצים דומים לאלה של ארצות הברית. יתר על כן, לישראל עצמה יש ניסיון בעייתי בהתערבויות זרות לצורך שינוי משטר הן במלחמת לבנון הראשונה והן בנוגע למאמץ הניכר להפיל את שלטון חמאס ברצועת עזה במהלך השנה האחרונה.

בכל מקרה, גם חוקרים המסתייגים ממבצעים לקידום שינוי משטר מבחוח אינם טוענים שהם נועדו תמיד לכישלון אלא שהם אינם מביאים ברוב המקרים לתוצאות המיוחלות. לפיכך, נשאלת שאלה נוספת והיא האם שינוי משטר באיראן רצוי לישראל, בהינתן האפשרות שהחלופה עלולה להיות גרועה יותר. מטבע הדברים, תוצאותיו של שינוי פוליטי אינן צפויות מראש. כך היה במצרים, למשל, כאשר האחים המוסלמים תפסו את השלטון לאחר מהפכת תחריר בשנת 2011. ראש הממשלה נתניהו עצמו שגה בהערכתו כאשר טען [בנאום](#) בפני הקונגרס האמריקאי בספטמבר 2002, במסגרת מאמציו לשכנע את ארצות הברית לצאת למלחמה בעיראק, כי אם יחוסלו סדאם חוסיין ומשטרו תהייה לכך "השפעות חיוביות עצומות על האזור". ניתן לטעון, למשל, כי קריסת המשטר האיראני הנוכחי עלולה להיות מנוצלת על ידי משמרות המהפכה כדי להשתלט על מוסדות המדינה ולכונן משטר צבאי. בכל מקרה, קריסתו של המשטר אינה מבטיחה כינון משטר דמוקרטי, משום שאין כל ערבות לכך שיש בידי הכוחות הדמוקרטיים (בין שבתוך איראן או בקרב האופוזיציה האיראנית הגולה) היכולת והאמצעים לכונן משטר דמוקרטי.

אף על פי כן, משטר צבאי בהנהגת משמרות המהפכה אינו בהכרח גרוע יותר מבחינת ישראל ממשטר תיאוקרטי בהנהגת עלי ח'אמנהאי. מחד גיסא, שלטון צבאי של משמרות המהפכה עלול להיות אוטוריטרי, אגרסיבי ורדיקלי אף יותר בהשוואה למשטר הנוכחי. רבים מיוצאי משמרות המהפכה, בעיקר מקרב בוגרי מלחמת איראן-עיראק שלא נחשפו כמעט לחינוך ולהשפעה מערביים, [מזהים עם המחנה השמרני-רדיקלי באיראן](#). בתחום מדיניות החוץ הם מאמצים לעיתים קרובות גישה ניצית, לאומנית ומתריסה כלפי המערב, על בסיס השקפת עולם

הגורסת כי המערב נמצא בתהליכי שקיעה, וכי על איראן לנקוט מדיניות תקיפה בחתירתה להשפעה אזורית ואף לעוצמה בינלאומית. עמדה זו עשויה להשפיע על מדיניות איראן בסוגיות חוץ מרכזיות, ביניהן תוכנית הגרעין, השאיפות האיראניות באזור וגישתה כלפי ארצות הברית ובעלות בריתה בעולם הערבי וכלפי ישראל.

מאיך גיסא, ניתן לטעון שמשמרות המהפכה עשויים להיות מחויבים יותר לאינטרסים הארגוניים שלהם על פני שיקולים אידיאולוגיים ואידיאליים מהפכניים. יתר על כן, משמרות המהפכה, שאינם עשויים מקשה אחת, עשויים להיות חשופים יותר למאבקי כוחות ולסכסוכים פנימיים בהשוואה למשטר הנוכחי, הנהנה לרוב ממידה רבה יחסית של לכידות פנימית. חקר גל הדמוקרטיזציה השלישי באמריקה הלטינית בשנות השמונים [העלה](#) כי משטרים הנשלטים בידי כוחות מזוינים נוטים להיות פחות יציבים בהשוואה למשטרים אוטוריטריים אחרים. הם חסינים פחות בפני משברים כלכליים, משום שמנהיגיהם מוכשרים למימוש יעדים צבאיים ואינם בעלי כישורים ניהוליים אזוריים משמעותיים, והם נוטים יותר לפיצולים ולסיעתיות בקרב הקצינים, במיוחד במצבי משבר. חולשות אלה גורמות להם לעתים להסכים להעברה מסודרת של השלטון לידי מוסדות אזרחיים-דמוקרטיים או שחוסר יעילותם השלטונית מחזק את האופוזיציה העממית, שמצליחה בסופו של דבר לחולל שינוי פוליטי. בכל מקרה, גם אם לא ניתן להבטיח כי השלטון הבא באיראן יהיה טוב יותר בהשוואה למשטר הנוכחי, אין בכך כדי לבטל את הצורך בבחינה מעמיקה של שאלת שינוי המשטר כפתרון אפשרי ואולי אף עדיף לנוכח שורת האיומים, שהמשטר האסלאמי מציב בפני ישראל, האזור והקהילה הבינלאומית.

עקרונות מנחים לדין בשאלת שינוי המשטר באיראן

בהינתן החלטה אסטרטגית מצד ישראל לקדם שינוי משטר באיראן (בין אם באמצעות מהלכים צבאיים ו/או גלויים או באמצעים רכים ו/או חשאיים), יש לבחון את האמצעים ודרכי הפעולה המיועדים להשגת יעד זה על בסיס שני קריטריונים מרכזיים. ראשית, האם יש באמצעים אלה כדי לשנות את מאזן הכוחות בין המשטר האיראני למתנגדיו לטובתם. שנית, האם אמצעים המשמשים לצורך השגת יעדי העל של ישראל במערכה הכוללת והחיונית מול איראן, בראשם מניעה או לכל הפחות עיכוב בתוכנית הגרעין האיראנית, החלשת הציר הפרו-איראני באזור ובלימת התעצמותה הצבאית של איראן, עשויים לקדם את מימוש היעד של שינוי המשטר או דווקא לעכב אותו. ובמקביל, האם אמצעים המשמשים לקידום היעד של שינוי המשטר עשויים לקדם את מימוש יתר יעדי העל מול איראן או לעכבם. בהינתן סתירה בין קידום היעד של שינוי משטר לבין קידום יתר יעדי העל של ישראל, היא תידרש במקרים מסוימים לתעדף ביניהם.

שינוי מאזן הכוחות בין המשטר למתנגדיו

תהליכי העומק החברתיים והלחצים המחרפים מבית ומחוץ מציבים בפני המשטר האיראני אתגר כבד משקל, שעלול לאורך זמן לסכן את מעמדו ואף את יציבותו. עם זאת, [מאזן הכוחות](#)

[בין המשטר לתנועת המחאה](#) עדיין נוטה לטובתו של המשטר. חרף הקשיים ממשיך המשטר לשמר בידיו כמה עוצמות המאפשרות לו לצלוח את האתגרים לעת עתה. ראשית, הוא אחוז באמצעי דיכוי אלימים משמעותיים ויעילים. שנית, הוא עדיין נהנה מתמיכה ניכרת בקרב מנגנוני הביטחון ואכיפת החוק, ובראשם משמרות המהפכה הנאמנים לו ותלויים בו. נקודת מפנה עשויה להתרחש אם יתברר שחלק מכוחות הביטחון מסרבים להשתתף בפעילות הדיכוי. כמו כן, האליטה הפוליטית השלטת מצליחה בשלב זה לשמור על לכידות פנימית חרף חילוקי דעות פוליטיים. בשונה מהאליטה של השאה, שקיימה קשרים הדוקים עם המערב והייתה יכולה למצוא לעצמה מקלט פוליטי וכלכלי מחוץ לאיראן, לאליטה השלטונית של הרפובליקה האסלאמית אין דרך אחרת אלא להילחם על השלטון. שלישית, המשטר נהנה עדיין מתמיכה פעילה או סבילה מצד קבוצות חברתיות שונות, שחלקן נאמנות לו מסיבות אידיאולוגיות ואחרות תלויות בו מבחינה כלכלית.

לצד העוצמות שבידי המשטר, בפעילות המחאה ניכרות מספר חולשות מרכזיות. ראשית, היא עדיין לא הצליחה לגייס מסה קריטית של מפגינים. גם בשיא גל המחאות בשנים 2022-2023 השתתפו לכל היותר מאות אלפי בני אדם (בהשוואה למיליוני בני אדם, שנטלו חלק במהפכה האסלאמית ב-1979). יתר על כן, רוב המחאות נותרו מקומיות. לא קיימת הנהגה ברמה הארצית, וברוב המקרים לא התקיים תיאום או אף שיתוף פעולה בין מגזרים שונים שנטלו חלק במחאה. חרף הצטרפות מזדמנת של נציגי עובדים, ביניהם עובדי קבלן בתעשיית הנפט או סוחרים בבאזאר לתנועת המחאה, ניכר קושי לתאם בין מוקדי המחאה השונים ברחבי המדינה ולהשביט מגזרים כלכליים חיוניים דוגמת תעשיית הנפט, כפי שאירע במהלך המהפכה האסלאמית. בנוסף על כך, לא התגבשה קואליציה חברתית כלל-ארצית, שהיא תנאי הכרחי לקידום שינויים פוליטיים באיראן.

שינוי משטר באיראן אפשרי רק באמצעות שינוי מאזן הכוחות בין החותרים לשינוי מהפכני של הסטטוס-קוו הפוליטי לבין המבקשים לשמר בכל מחיר. תהליך זה עשוי להוביל לשחיקתו ההדרגתית של המשטר עד לקריסתו, לאחר שהמעגלים הסובבים אותו יאבדו אמון בחיוניותו וביכולתו להשתמש באמצעי הדיכוי העומדים לרשותו כדי לשמר את שרידותו לאורך זמן. שינוי מאזן הכוחות עשוי להתאפשר באמצעות ערעור לכידותם של מנגנוני המשטר והאליטה הביטחונית-צבאית התומכת בו או באמצעות העצמה כמותית (מספר המפגינים) ואיכותית (כינון קואליציה רחבה וחוצת מגזרים) של תנועת המחאה. לפיכך, יש לבחון כל דרך פעולה שנועדה לקדם את היעד של שינוי משטר על בסיס הערכה מפוכחת ביחס לאופן שבו היא מחזקת או מחלישה את שוחרי השינוי ואת מתנגדי השינוי.

על מנת להבהיר את הדברים, יוצגו שתי דוגמאות: תמיכה במיעוטים אתניים-לשוניים ואספקת אמצעי לחימה למתנגדי המשטר. אין כל ספק, שהמיעוטים האתניים מציבים אתגר בפני

הרפובליקה האסלאמית, בעיקר על רקע טענות מצדם לאפליה מכוונת וקיפוח מצד השלטון המרכזי. הסוגייה האתנית באיראן רגישה זה שנים ומזינה לעיתים הפגנות מחאה ואף עימותים אלימים. באזורים שבהם מתגוררים בני המיעוטים. במחוזות ח'וזסתאן, בלוצ'סתאן וכורדיסטאן אף מתנהל עימות אלים, שמתלקח לסירוגין בין שלטונות איראן לארגונים בדלניים מחתרתיים. לפיכך, תמיכה במיעוטים אלה עשויה להחליש את המשטר ולכפות עליו להתמודד עם חוסר ביטחון גובר באזורי הפריפריה המאוכלסים בעיקר בבני מיעוטים. עם זאת, חרף ההבדלים העמוקים בין הקבוצות האתניות השונות, איראן מתקיימת כישות פוליטית ותרבותית נפרדת לאורך מאות שנים. כל זאת, בשונה ממדינות הלאום במזרח התיכון הערבי, שגבולותיהן עוצבו בעיקר לאחר מלחמת העולם הראשונה על ידי מעצמות המערב. גם השוני הרב בין התפתחותם ההיסטורית של המיעוטים האתניים, שיוכם הדתי (סונים ושיעים) ומידת האינטגרציה שלהם בחברה האיראנית מפחית במידה ניכרת את האיום מצד המיעוטים על לכידותה הלאומית של איראן. בני מיעוטים אף מילאו לאורך השנים תפקידים בכירים רבים, ביניהם המנהיג העליון ח'אמנהאי (אזרי למחצה מצד אביו), הנשיא פזשכיאן (חצי אזרי וחצי כורדי), ראש הממשלה לשעבר ומנהיג האופוזיציה הרפורמיסטית מיר-חוסין מוסוי (אזרי) ומזכיר המועצה העליונה לביטחון לאומי לשעבר, עלי שמח'אני (ערבי). זאת ועוד, בציבור האיראני, במיוחד בקרב בני הרוב הפרסי הדומיננטי, קיים חשש מתמיד מפני פגיעה בלכידותה הטריטוריאלית של איראן ומפיצולה. לפיכך, כל ניסיון חיצוני לעודד [בדלנות אתנית](#) בתוך איראן נתפס לעתים קרובות כמזיק ומנוצל לעתים על ידי השלטונות לגיוס האוכלוסייה סביב הדגל.

גם אספקת אמצעי לחימה לידי מתנגדי המשטר עלולה להוביל לתוצאות בלתי רצויות. בקרב חלק מהציבור האיראני ניכר עדיין חשש מפני שינוי מהפכני שיוביל לכאוס פוליטי. כאוס מעין זה עלול להיות מנוצל על ידי גורמים רדיקליים במשמרות המהפכה ובמערכת הפוליטית או על ידי גורמים זרים, ובראשם ארצות הברית, כדי לכפות על איראן סדר פוליטי חלופי שאינו עולה בהכרח בקנה אחד עם רצונות האזרחים. ניסיון אירועי 'האביב הערבי' חיזק את התחושה שיציבות ושינוי הדרגתי עדיפים לעיתים על פני תהפוכות פוליטיות, שתוצאותיהן אינן ידועות מראש. החשש מגלישה לאלימות ולכאוס בלט במהלך גל המחאה בשלהי 2017–תחילת 2018, כאשר אזרחים רבים הסתייגו ממקרים שבהם הושחת רכוש ציבורי ונעשה שימוש באלימות. ברשתות החברתיות אף הושק אז קמפיין רשתי תחת הסיסמה: "[איראן אינה סוריה](#)", ובו הוזהרו המפגינים לבל יביאו להסלמת המצב עד לכדי מלחמת אזרחים. נפילת המשטר בסוריה הביאה לבחינה מחודשת של תפיסה זו. פעיל זכויות האדם והעיתונאי האיראני מהדי מחמודיאן [התייחס](#) לאחר קריסת משטר אסד לחשש בקרב מבקרי המשטר באיראן מפני שינוי מהפכני שיוביל לכאוס פוליטי. בטור דעה שפרסם בעקבות קריסת משטר אסד, כתב מחמודיאן כי האירועים בסוריה הוכיחו שהחשש מפני "סוריציה" של איראן וגלישתה למלחמת אזרחים ולפיצולה בתרחיש של שינוי משטר הינו מופרז. לדבריו, התארכות מלחמת האזרחים בסוריה

והידרדרות המדינה למציאות כאוטית נבעו מהמעורבות הזרה בסוריה ומהתנגדותו הנמשכת של אסד לרפורמות חיוניות ולהעברת שלטון מסודרת. לפיכך, אין לחשוש מפני שינוי המשטר באיראן או מהפיכתה לסוריה, מפני שהפחד מפני קריסת המשטר רק מחריף את המצב.

עם זאת, ניתן להניח כי החשש בקרב הציבור באיראן מפני ערעור היציבות במדינה שיוביל לכאוס עדיין קיים. במידה רבה, המפתח לשינוי פוליטי באיראן טמון בגיוס "[הרוב הדומם](#)" בחברה האיראנית, שאינם שבעי רצון מהתנהלות השלטונות ומזדהים עם דרישות השינוי של הצעירים, אך בה בעת מסתייגים מקריאותיהם של חוגים רדיקליים, במיוחד מחוץ לאיראן, להפלת המשטר בדרכים אלימות. לאחר מחאות 2022 [טען](#) הסוציולוג והעיתונאי האיראני חמיד-ראג'לאי-פור, כי הניסיון להפוך את המחאות מתנועה אזרחית לתנועה לשינוי משטר בעידוד אמצעי תקשורת מחוץ לאיראן כשל, משום שרבים באוכלוסייה סירבו לחבור לתנועה מהפכנית אלימה. לדבריו, חלק גדול מהציבור אינו מרוצה מהמדינה, אך בו בזמן עוין את האופוזיציה הרדיקלית המורכבת מארגונים מלוכניים או טרוריסטיים היושבים בחו"ל.

יתר על כן, החרפת האתגר הביטחוני על המשטר עשויה להביא דווקא להגברת [מאמצי הדיכוי הפוליטי והאזרחי](#) מצד שלטונות איראן. במקביל להחרפת הלחצים על איראן ולהעמקת הפער בין השלטונות לציבור הרחב, ובעיקר בני הדור הצעיר, ניכרת בשנים האחרונות מגמה של אוטוקרטיזציה גוברת של המשטר, במיוחד מאז השתלטות השמרנים על כל מוקדי הכוח המרכזיים במדינה בעקבות בחירתו של הנשיא לשעבר אברההים ראסי ביוני 2021. בהיעדר פתרונות לבעיות היסוד שבפניהן ניצבת הרפובליקה האסלאמית, החרף המשטר את צעדי הדיכוי הפוליטי והאזרחי במסגרת מאמציו לנטרל סיכונים אפשריים ליציבותו. אף כי לאורך זמן יש בצעדים אלה כדי להחריף את הפער בין המשטר לאזרחים ולחזק מגמות של הקצנה בקרב הציבור, הרי שלפחות בטווח הקצר הם מסייעים לשלטונות בהתמודדות עם אתגרי הפנים.

שינוי המשטר והמערכה הכוללת נגד איראן

התייצבותה של איראן על סף הגרעין הצבאי, התעצמותה במערכות נשק מתוחכמות, לרבות טילים ארוכי טווח וכטב"מים, התבססותה באזור ותמיכתה הנמשכת בארגוני טרור, בראשם חזבאללה בלבנון והארגונים הפלסטיניים האסלאמיים – גם לאחר הפגיעה הקשה שספגו במהלך המלחמה בשנה האחרונה – כל אלו מציבות איום אסטרטגי על ביטחונה הלאומי של ישראל. איום זה ממשיך לעורר שיח נרחב סביב [האסטרטגיה הישראלית הרצויה מול איראן](#). המערכה הישראלית המתמשכת נגד איראן מחייבת לבחון האם כלים המשמשים במערכה הכוללת מול הרפובליקה האסלאמית, ובמיוחד נגד תוכנית הגרעין, עולים בקנה אחד עם קידום היעד של שינוי משטר באיראן.

בהקשר זה יובאו שלוש דוגמאות: השלכות אפשריות של תקיפה צבאית באיראן, הגברת הלחץ הכלכלי על איראן והחרפת חוסר היציבות באיראן. יש [הטוענים](#), ביניהם גם מבקרי משטר

חריפים, כי תקיפה ישראלית באיראן (נגד מתקני הגרעין בלבד ובמידה רבה אף יותר נגד תשתיות לאומיות חיוניות) עלולה להוביל [להתגייסות הציבור האיראני](#) סביב הדגל ולחזוק לכידותו הפנימית של המשטר. ניתן אומנם להטיל ספק בטענה זו לנוכח [השחיקה המתמשכת באמון הציבור](#) האיראני במוסדות המדינה ובבסיס הלגיטימיות של המשטר, שמעוררת ספקות ביחס ליכולתו של המשטר לרתום את הציבור לצידו, כשם שעשה במידה מסוימת של הצלחה בעבר בעתות חירום ולנוכח משברים לאומיים, לרבות איומים חיצוניים. ואולם, אם ההערכה בנוגע להתגייסות הציבור סביב המשטר בעקבות תקיפה ישראלית משמעותית באיראן אכן נכונה, יש לתהות האם אין בצעד זה, שעשוי להיות הכרחי בנסיבות מסוימות בעתיד, כדי לחזק את לכידותו של המשטר ולהחליש בכך את הסיכויים להפלתו. ניתן להעריך, כי בהינתן החלטה איראנית לפרוץ קדימה לנשק גרעיני, ישראל תעדיף למנוע את מימושה גם במחיר דחיית הפלתו של המשטר, לפחות בטווח הקצר. מכאן, שהשגת היעד של מניעת התגרענות איראנית אינה עולה בהכרח בקנה אחד עם המאמצים לקידום שינוי משטר.

הגברת הלחץ הכלכלי על איראן באמצעות סנקציות היא דוגמא נוספת לפער אפשרי בין קידום היעד של שינוי משטר לשאיפה לעכב את תוכנית הגרעין. קשה להמעיט בחשיבותן של הסנקציות הכלכליות על איראן. הסנקציות מילאו תפקיד מרכזי בהחלטת איראן לשוב לשולחן המשא ומתן ב-2012, אף כי להחלטה זו תרמו גם הסכמתו של ממשל ברק אובמה להכיר לראשונה בזכותה של איראן להעשיר אורניום וההתקדמות הגרעינית הניכרת שהשיגה איראן עד 2012 ואפשרה לה להקפיא באופן זמני חלק מפעילותה הגרעינית, בלי לוותר על שאיפותיה הגרעיניות האסטרטגיות. עם זאת, לא ניתן להתעלם גם מ[השלכותיהן הבעייתיות](#) של הסנקציות על הפוטנציאל לשינוי משטר באיראן בשל [אחריות](#) במידה רבה להרחבת הפערים הכלכליים-חברתיים במדינה, לנסיגה בתהליכי הדמוקרטיזציה והליברליזציה הפוליטית והכלכלית ולהתחזקות הכוחות השמרניים והראקציונריים.

כך, למשל, [מחקר](#) של שני כלכלנים בכירים שהתפרסם ביולי 2024 חשף, כי מעמד הביניים האיראני הצטמק בין השנים 2012 ו-2019 בשיעור חד של 88 אחוזים בהשפעת הסנקציות המערביות. השחיקה המתמשכת במעמד הביניים, הנחשב עמוד השדרה של תנועות לשינוי פוליטי וחברתי באיראן, טומנת בחובה השלכות שליליות מבחינת הסיכוי לשינוי פוליטי. החרפת המשבר הכלכלי חייבה את האזרחים, לרבות בני מעמד הביניים, להתמקד במאבק הישרדותי יומיומי, ומנעה ממנו להתפנות למאבק על החירות. הכלכלן האיראני מוסא ע'אני-נז'אד [התייחס](#) להישארותם של בני מעמד הביניים העירוני מחוץ לחלק מגלי המחאה בעשור האחרון וטען כי שיפור המצב הכלכלי בשנות ה-90 הוא שאיפשר לבני מעמד הביניים להעלות דרישות פוליטיות, בעוד שהחרפת המשבר הכלכלי חייבה אותם להתמקד בשיפור מצבם הכלכלי.

למשבר הכלכלי המחריף באיראן, הנובע לפחות בחלקו מהשלכות הסנקציות, יש השלכות שליליות גם על יכולתם של הפועלים במדינה להצטרף לשביתות ממושכות בתקופות של התפרצות גלי מחאה. בעיצומן של מחאות 2022 באיראן [תלו החוקרים](#) Esfandiyar Batmanghelidj ו-Zep Kalb את הימנעותם של עובדים ופועלים רבים מלהצטרף לתנועת המחאה ולארגן שביתות יעילות, כפי שהיה במהפכה האסלאמית, במצוקותיהם הכלכליות כאחת הסיבות לכך. רוב הפועלים אינם יכולים להרשות לעצמם לשבות תוך עיכוב משכורתם או חמור מכך – פיטוריהם, משום שבהיעדר חסכוניות משמעותיים, הם תלויים לחלוטין במשכורתיהם לפרנסתם. יתר על כן, שני החוקרים הצביעו על כך שהסנקציות הכלכליות על איראן מגבילות את יכולתם של איראנים החיים מחוץ למדינה לשלוח כספים לבני משפחותיהם ועמיתיהם באיראן באמצעות העברות בנקאיות, שיאפשרו להם מקור הכנסה חלופי – ולו זמני. פתרון חלקי אפשרי לבעיית הפועלים עשוי להיות הקמת קרן שביתה במימון זר, שתאפשר לשובתים להתפרנס במהלך התפרצויות מחאה ושביתות.

במקביל, הסנקציות הכלכליות תרמו להתחזקות [מעורבותם הכלכלית](#) של משמרות המהפכה. בשעה שהסרת הסנקציות הכלכליות לאחר חתימת הסכם הגרעין בקיץ 2015 סיפקה הזדמנות לכניסת חברות זרות למשק האיראני, שעלולה הייתה לסכן אינטרסים כלכליים של משמרות המהפכה ואולי גם להגביר את החשיפה של הציבור האיראני להשפעות מערביות, הרי חידושן בעקבות פרישת הנשיא טראמפ מהסכם הגרעין סיכלה במידה רבה את כוונותיו של הנשיא לשעבר רוחאני לצמצם את מעורבותם הכלכלית. מגמה זו חיזקה אף יותר את מעמדם של משמרות המהפכה, שהתחזק משמעותית בעשורים האחרונים, ועודדה את תהליך המיליטריזציה של המדינה האיראנית. ניכר אפוא כי סנקציות כלכליות עשויות לעתים לשמש אמצעי יעיל במערכה, שנועדה להגביר את הלחץ על המשטר כדי לאלצו להסכים לוותורים בסוגיית הגרעין. עם זאת, אמצעי זה עלול לעכב את הסיכוי לחולל שינויים פוליטיים באיראן, התלויים במידה רבה ביכולתו של מעמד הביניים להתגבר על חולשותיו ובחבירתו אל כוחות חברתיים נוספים, כמו מעמד הפועלים.

ניתן להביא דוגמא נוספת לסתירה אפשרית בין מימוש היעד של מניעת התגרענות איראנית לבין מימוש היעד של שינוי המשטר בהשלכות האפשריות של ערעור היציבות באיראן על החלטת המשטר בנוגע לעתיד תוכנית הגרעין. הרצון להבטיח את עמידות המשטר בפני איומים מבית ומחוץ מהווה יעד ראשון במעלה של הרפובליקה האסלאמית ומעצב מרכזי של תפיסת הביטחון שלה. מנהיג איראן, עלי ח'אמנהאי, שב והצהיר בהזדמנויות רבות, כי אויביה של איראן ובראשן ארצות הברית, חותרים להפיל את המשטר באמצעות תמיכה במתנגדיו מבית וביריביה האזורים וכן בהפעלת לחצים מדיניים, כלכליים וצבאיים. [תפיסת הביטחון](#) שלה מושפעת במידה רבה מתפיסת איום זו והיא מבקשת לוודא כי לא מתפתח איום משמעותי על גבולותיה, על לכידותה הטריטוריאלית, על ריבונותה ועל ביטחונה הלאומי. כחלק מתפיסה זו,

יכולת סף גרעינית-צבאית מהווה, בראיית ח'אמנהאי, "תעודת ביטוח" הכרחית להישרדות המשטר. בעבר [הביא](#) ח'אמנהאי את הסכמתו של מנהיג לוב לשעבר מועמר קדאפי להתפרק מתוכנית הגרעין של ארצו ב-2003 – מה שלא מנע בסופו של דבר את הפלתו בסיוע מדינות המערב – כעדות לצדקת דרכה של איראן ולסירובה להיכנע לדרישות המערב. ניתן אפוא לטעון, שתחושת חוסר ביטחון גובר מצד המשטר האיראני ביחס ליציבותו ולעצם שרידותו בתרחיש של מחאות נרחבות – ועל אחת כמה וכמה במעורבות זרה – עלול לחזק אף יותר את הקולות הגוברים באיראן הקוראים לבחון מחדש את אסטרטגיית הגרעין, לא להסתפק עוד במעמד של מדינת סף גרעינית ולדון באפשרות לפריצה לנשק גרעיני, שתספק בידי איראן את "תעודת הביטוח" האולטימטיבית לשרידות המשטר.

סיכום

במהלך השנים נשמעו בישראל ובמערב [הערכות](#) שבישרו על אודות קריסתו הקרובה של המשטר האיראני. הערכות אלה רבו בשנים האחרונות בצל הלחצים הגוברים על הרפובליקה האסלאמית וגילויים תכופים יותר מבעבר של מחאה עממית. גם קבוצות אופוזיציה גולות [בישר](#) על אודות קיצו הקרוב של המשטר האיראני. הפלת המשטר האסלאמי הוא יעד ראוי לא רק עבור מדינת ישראל, האזור והמערב אלא בעיקר עבור אזרחי איראן עצמם. עם זאת, היא תלויה בעיקר בגורמים שאינם בשליטת ישראל ובטריגר שלא ניתן לדעת מתי והאם יתרחש.

החרפת האתגר הפנימי למשטר האיראני עשויה לפתוח בפני המערב, לרבות ישראל, הזדמנויות חדשות לקידום שינוי פוליטי באיראן. ב-2009 נמנע הממשל האמריקאי בהנהגת הנשיא אובמה מתמיכה מעשית בהפגנות, בין היתר מחשש לסימונה של האופוזיציה הרפורמיסטית כמשתפת פעולה עם ארצות הברית. בכל מקרה, ספק אם התערבות אמריקאית כזו הייתה מביאה לתוצאות שונות, לנוכח העובדה שתנועת המחאה ומנהיגיה לא כיוונו אז לשינוי פוליטי מהפכני כולל. זאת, בשונה מגלי המחאה בשנים האחרונות, החותרים במידה רבה לערעור הסדר הפוליטי הקיים. עם זאת, ספק אם יש בהתערבות מערבית פעילה בעת הנוכחית כדי לתרום תרומה מכרעת לשינוי מאזן הכוחות לטובת מתנגדי המשטר. הסיכויים לשינוי פוליטי כולל באיראן נראים תלויים בעיקר בהתפתחויות באיראן עצמה, שהשפעת המערב עליהן מוגבלת. לכל היותר יכול המערב להמשיך במאמצים לקידום יוזמות שיספקו לאזרחי איראן תקשורת חופשית וזרימת מידע, לבטא תמיכה פומבית במפגינים, שעשויה לספק להם רוח גבית להמשך מאבקם, ולהיערך באמצעים ובדרכים שונות ליום שבו יתייצבו מיליוני אזרחים איראנים ברחובות ויזדקקו לכל סיוע אפשרי.

חשוב להדגיש כי אין הכוונה לאימוץ גישה פסיבית או הגנתית המסתפקת בהרתעת איראן ונמנעת מפעולות יוזמות, שנועדו לערער את יציבות המשטר האיראני לאורך זמן. על ישראל לגבש אסטרטגיה עדכנית מול איראן לנוכח המציאות האזורית המשתנה ותוך ניצול מירבי של

ההזדמנויות החדשות שנוצרו בחודשים האחרונים. אסטרטגיה זו יכולה לכלול שורה של צעדים מגוונים: חשאים וגלויים, במטרה לעכב, לערער ולבלום את יכולתה של איראן להציב שורת איומים על ביטחונה הלאומי של ישראל. עם זאת, טוב תעשה ישראל אם תבחן באופן ביקורתי את דרכי הפעולה האפשריות ותאמץ את אלה מהן הטומנות בחובן פוטנציאל הצלחה רב יותר וסיכונים פחותים יותר. בנוסף לכך, על ישראל לתעדף בין יעדים שונים במסגרת המערכה הכוללת מול איראן כדי לוודא שהאמצעים שהיא בוחרת להשתמש משרתים את יעדי העל שלה, גם אם הם פחות שאפתניים או יומרניים מיעד הפלת המשטר. בכל מקרה, יש להימנע מלתלות תקוות שווא בשינוי המשטר באיראן. גם אם ישראל לא הצליחה לספק עד כה מענה משביע רצון לחלק מהאיומים הנשקפים מצד איראן, ובראשם התגרענותה הנמשכת והמואצת, אין לראות בשינוי משטר פתרון אולטימטיבי לאיומים אלה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט